

A hazai könyvtári rendszer fejlesztési teendői*

Tézisek egy stratégiai tervhez

Jelige: „A magyar könyvtárügy nem volt, hanem lesz?”

A tanulmány a Művelődési és Köznevelési Minisztérium illetékes főosztálya által kiírt könyvtárügyi pályázatra érkezett be. Abból indul ki, hogy sokan napjaink történetét a szakma és az általa képviselt ügy káoszaként élik meg. Ezzel szemben a tanulmány szerzője azt kívánja sugallni, hogy van kiút ebből a káoszból, de csak akkor, ha a szakma vezető intézményei és meghatározó személyiségei össze tudnak fogni, együttes erőfeszítésekre szorítkozni. Céljuk nem lehet más, mint az elektronizáció korának megfelelő könyvtári-tájékoztatási rendszer létrejötte. Ugyanis csak az ilyen rendszer kereteiben működő könyvtár lehet eredményes, egyszersmind költséghatékony. Nem szabad a „mindenki-mindent-csinál-egy-kicsit” retrográd hagyományát folytatni, hanem a garantált szolgáltatások állandóságát kell elérni helyette. Eközben számolni kell azzal, hogy az állami szerepvállalás szűkülni fog, maradék részének nagyobb hányada pedig egyre inkább programfinanszírozás formájában fog a könyvtárak rendelkezésére állni a jelenlegi csaknem kizárólagos intézményfinanszírozás helyett.

I. Bevezetés

1. Visszatekintés

A millezentes évi év szinte csábít a történelmi felfedezőútra. A tézis műfaja azonban nem enged meg többet, mint annak megállapítását, hogy hazánkban először a XVIII. század második felében jelenhettek meg egy leendő könyvtári „rendszer” csirái. Például: a jelentős gyűjtemények létrehozása ez irányban egyre növekvő hatást gyakorolt („egyik fény gyújtja a másikat”); az Egyetemi Könyvtár azzal kapott kötelező példányt, hogy (mai szóval) nemzeti bibliográfiát készítsen. Országos könyvtári összefüggések jelentek meg Eötvös József kultuszminiszteri tevékenységében a kiegyezés után.

Praktikusan megvalósítható könyvtári rendszerben az e század eleji könyvtárpolitikusok (Szabó Ervin, Gulyás Pál) gondolkodtak először. A konkrét megvalósításig viszont – néhány vonatkozásban – a nemzeti könyvtárat igazgató Fitz József jutott el.

A második világháború előidézte történelmi cezúra után a hatvanas-hetvenes évek adtak ilyen végig gondolatokra és cselekvésre esélyt Sebestyén Géznak (és másoknak), például az 1970. évi könyvtárügyi konferencia előkészítése során. Egy

bő évtizeddel később Zircz Péter irányításával született meg az újabb próbálkozás (lásd az OSZK Évkönyve 1981. évi kötetének tanulmányait a központi szolgáltatásokról). A két legújabb kísérlet pedig már a kilencvenes éveké: a Rózsa György és Horváth Tibor nevével jegyzett Előzetes rendszerterv (lásd a 3K 1994. őszi különszámát), és a felsőoktatási könyvtárakra koncentráló ún. világbanki projekt.

A mostani feladat szempontjából a felsorolt „plánok” mindegyike egy-egy töredékes előzménynek tekinthető, s mindegyik sorsa külön-külön tanulságos.

A felfeztetőben említett pályázati kiírás négy „oszlopot” kíván megalapozni, hogy arra épüljön a rendszerképzés, ún. a könyvtár *funkcionális* (újra)-definícióját; a könyvtárak lehetséges *fenntartói* feladatait, ezen belül az állam szerepét; a könyvtári *intézményrendszert és finanszírozását*; végül a könyvtári kodifikációt. Megállapítható, hogy a korábbi „rendszergazdák” (Gulyás, Fitz, Sebestyén, Zircz, Rózsa) előtt nem állt ennyire szerteágazó feladat.

* A Művelődési és Köznevelési Minisztérium Kulturális Örökség Főosztálya által meghirdetett pályázatra készített pályamunka lektorált változata.

2. Helyzetkép

A kilencvenes évek a könyvtárak számára sok tekintetben az „igazság órájának” elérkezését jelentik. Szűkülő intézményhálózat (a szakszervezeti és vállalati könyvtárak teljes leépülése, a szakkönyvtári kör jelentős mértékű megfogyatkozása, kistelepülési „önálló” könyvtárak megrendülése stb.), a pár száz nagyobb könyvtár esetében a száguldó infláció bénító hatása (egy középváros azelőtt évente négy-ötezer kötetet szerezhetett be köz-művelődési könyvtárába, ma esetleg ezret tud), az országos könyvtári szolgáltatások terén mutatkozó korábbi gyengeségek egyre inkább gátló hiányszággá, majd részben szinte bűnös funkcióvesztésé degradálódása fejezi ki ezt a helyzetet.

A könyvtárak nem hibáztathatók egyedül a lehetségesnél jóval nagyobb lemaradás miatt: idehaza a kulturális kormányzat és az úgynevezett hangadó értelmiségi elit sem preferálja a könyvtárakat. Szinte tragikomikus, hogy a Nemzeti Kulturális Alap az egy év alatt elosztható kb. 1 milliárd Ft-jából 50 millió Ft-ot juttatott a könyvtári kollégium révén a területnek, miközben számos művészeti kollégium ennek sokszorosát oszthatta szét. Az NKA problematikus működésének második vetülete a „leosztás” térbeli struktúrája: 60% a fővárosé, 40% a vidéké. A fenntartók ma is jobban szeretik tehát a „cirsenses”, a látványos produkciók támogatását. A könyvtári intézményhálózatot dokumentáltan 1,5–2 millió ember látogatja többkevesebb rendszerességgel. Egy közepes nagyságú egyetemi könyvtár olvasótábor 15 ezer fő, miközben egy-egy ilyen intézmény (70–90 munkatárssal, 1 milliós állománnyal, évi 0,5 millió szolgáltatott dokumentummal és 300 ezer látogatóval) összesen kb. 100 millió Ft-tal gazdálkodhat. Egy közepes méretű színház költségvetése ennek duplája, és enniből készül két olyan film, amelyet 5-6 ezren néznek meg.

A könyvtári intézmények ugyan nehezen változtatják rutinjaikat, mozgásformáikat, de ebben a fenntartók sem különböznek tőlük.

Ma még mindig túl sok „könyvtár” működik. Az önkormányzatiak száma több ezerre rúg, hasonlóan az iskolaiaké. Jó pár száz a felsőoktatási és egyéb szakkönyvtárak száma. Ez együtt csaknem tízezer könyvtár; azaz ezer lakosra egy-egy könyvtár, ami persze látszat. Mert mitől volna a könyvtár az a „könyvtár”, amely évente – jó esetben – meg tud venni 100 kötetnyi könyvet, vagy amely hetente kétszer három órát tart nyitva.

Eközben a világ, s azon belül az elektronizált világ mérőféldlépő csizmával halad előre. A nagyobb nyugati könyvtárakban az állomány döntő része már szerepel az adatbázisokban, a kiválóan megkonstruált országos együttműködés pedig mind produktívabbá válik (OCLC, PICA, német

hálózatok, angol produkciók stb.). De az igazán fő kérdés nem is a könyvtári intézmények előttünk járása az euroatlanti régióban. Sokkal nagyobb kihívásnak tűnik a számítógépes cégek benyomulása a „hagyományos” könyvtári-információs világba. A Microsoft éves adatbázis-termelő kapacitása nagyságrenddel nagyobb a nagy nyugati kiadókénál (évi 300 millió USD-t forgat ezen üzletágban), a dokumentumforgalmazó cégek révén ma egy pár milliós tőkével rendelkező kft. már szinte jobban valószínűsíthető, hogy a tudományos cikkek igény szerinti forgalmazását, mint bármelyik egyetemi könyvtár. Az egész fejlődés hatalmas kérdőjeleket rajzol elénk: mi lesz a könyvtárral, lesz-e könyvtár, mi lesz a versenyképes könyvtár sajátos funkciója stb.?

Előzetesen levonható a tanulság, hogy hihetetlenül gyors átalakulás elébe nézünk, rendkívüli módon gyorsulnak fel a különböző tendenciák, minden korábbinál nagyobb eltérések lesznek a könyvtárak között, miközben valóban döntő befolyást fog gyakorolni rájuk az informatika. Ha van fizikai hálózat, ha van jó gép + szoftver + szakértelem, akkor az isten háta mögött is európai szintű ellátás lehetséges.

A leendő intézményhálózatnál – előlegezzünk meg egy feltevést – fontosabb lesz a funkcióképesség, a változtatni tudás, a garantált minőségi szolgáltatások biztosítása, mint a kötött intézmény, épület, személyzet, megszokás. Az időszaki kiadványokra mondja a szakmai kitétel, hogy körükben semmi sem állandó, csak a változás. Ez a jelleg fog mindinkább tipikussá válni a könyvtárakra nézve, ha egyáltalán fenn akarnak maradni. Nincs rá garancia, de nem is esélytelen a fennmaradásra „a” könyvtár, legalábbis e sorok szerzője így vélekedik.

A könyvtárak jellegének, funkcióinak gyors változása mögé/fölé elsősorban megfelelő finanszírozás kívántatik. Elnagyoltan: hosszú távon a lassan degresszív irányba forduló intézményfinanszírozás és az emelkedő projektfinanszírozás („adok, ha azt és úgy teljesíted, ahogy szükséges”) látszik valószínűnek.

II. A hazai könyvtári rendszer fejlesztése

1. Az ezredforduló könyvtára: a könyvtár funkciói

Nagyfokú leegyszerűsítéssel szólva a könyvtár: gyűjtemény + eszközrendszer + könyvtáros + olvasó + szolgáltatásrendszer.

Ennek az „ötössogatnak” mindegyik eleme rohamosan változik. Átalakul az a dokumentumvilág, amelyből gyűjteményeink formálódnak. A könyvtár

mint intézmény egyre kevésbé lesz a „lelancolt könyvek” tárháza. A könyvtáros sem lesz passzív „őr” a jövőben. az olvasó igényei fogják mozgatni az ötfogatot, s ahhoz, hogy a könyvtár mint intézmény helyet tudjon állni az igénykielégítési versenyben, megfelelően kell alakítania szolgáltatásait.

1.1 Az iménti – kissé történelmi fogantatású – sorrend a jövőben gyökeresen átalakul. Első helyre kerül a felhasználó, akinek igényei szerint formálódik a szolgáltatás, majd a szolgáltatáshoz igazodik az eszközrendszer, a könyvtáros és az a saját gyűjtemény, amire ott és akkor szükség lesz. A felhasználó igényeit kielégítő szolgáltatásrendszer ugyanis sokkal inkább fog együttműködő intézményhálózat („rendszer”) útján funkcionálni, mintsem egyedi „gyűjteményekre” épülni. Angol terminussal: az access vs acquisition (holding)-ről folyik a vita évek óta, miközben máris eldőlt: *a hozzáférés lesz a fő attrakció, a fő funkció, nem a birtoklás*, legalábbis ami a kutatói, szakmai dokumentum- és információhasználatot illeti. A szépirodalom olvasása és a szűkebben vett tanulmányi munka még egy (jó?) ideig bizonyára nem nélkülözheti a „hagyományos” könyv-, tankönyv- és jegyzetgyűjteményt. Bár itt is olyan új médiumok „robbanhatnak be”, hogy tíz év lecsérélheti a megszokásokat. Pl. a hordozható CD-lejátszó számára készült programozott multimédiás „tankönyveket” a tanuló éppen úgy használhatja, ahogy ma a villamoson „vókmenezik”. Nem lehet eléggé ismételni, hogy a változás (a változni tudás), a mobilitás, az új helyzetekhez való alkalmazkodás lesz a fennmaradás elengedhetetlen feltétele. Így az első könyvtári tulajdonság/funkció nem lesz más, mint *hozzáférés biztosítása a rendszer erőforrásaihoz* az állandó változtatni tudás által.

1.2 Az emberi tevékenységrendszer és igények együttese a *kreatív képességek* kibontakoztatása és a *rekreáció* felé fog szignifikánsan elmozdulni. A tanulásban felerősödik a fenti két komponens nélkülözhetetlen – egymást erősítő? – „szövetsége”.

Ebbe az irányba mutat a legkorszerűbb dokumentum, mondhatni: a kor dokumentuma, a multimedia is. A világ megtelik adatbázisokkal, a korábbi szövegek, könyvek digitalizálva állnak majd rendelkezésre (pl. a Luther-évforduló kapcsán a legnagyobb szakgyűjtemény 2,5 millió oldalát az IBM segítségével gépre teszik, a Bibliothèque Nationale több százezer művet készül átvarázsolni gépi kóddá, az angol költészet egymillió verse néhány CD-ROM lemezen tanulmányozható). Megjelennek a sokfunkciós kommunikációs csatornák, ahol a tévé, a számítógép, a fax és ki tudja még mi egybeépül, s az embert pár gombnyomással ekként szolgálja ki.

Meg kell vizsgálni e tendenciák dinamikáját, s körvonalazni a könyvtár „gyorsvonatra szállását”. Az új tendenciákról nem szabad lemaradni, mert akkor a fizetőképes kereslet új intézményt hoz létre. Más szóval: a kizárólagosan piac- és profit-orientált vállalkozások vehetik át a prím szerepet. Ugyanakkor nem lehet abban reménykedni, hogy „gombnyomásra”, egyetlen intésre sikerülne ötszáz vagy ezer, a jövő századnak is megfelelő könyvtár létrehozása. De feltételezhető: néhány ilyen nagy és látványos „arcmegmutatás” nélkül csökken a könyvtárak versenybeli esélye. Nem biztos, hogy a legszerencsésebb a példa, de egyfajta Pompidou-központ idehaza is elkélne. A második – könyvtárügyinek is nevezhető – tulajdonság: *sokféle könyvtár kell* a „jövő századi” és a még „konzervatív” igények követésére, de a maga műfajában mindegyik legyen attraktív, egyedüli, utánozhatatlan.

1.3 Minden könyvtárnak legyen rendszeres karbantartott *küldetésnyilatkozata*. A könyvtár pontosan mondja meg, milyen szolgáltatást garantál annak, aki felkeresi, vagy aki felhívja. Sokszor ismétlem a példát: a JFK filmben a főnyomozó kollégáját élettrajzi adatok megszerzése végett a városi könyvtárhoz irányítja, mert ott biztosan vannak erre megfelelő eszközök. Triviálisabb példa: egy gyorsétkeztetőben tudni lehet, hogy az ott kínált választékot négy-öt percen belül meg lehet kapni, viszont – bocsánat – nem foltoznak fuszeklit. Egy mai átlagos könyvtárnál nem mindig lehet tudni, sejtteni is csak részben, mire képes, vagy *itt és most* megadja-e, amihez szeretnénk hozzájutni. A könyvtárnak garantált minőségű és körű szolgáltatásokat kell nyújtania + lehetőleg a patikus pontosságával megmondania kliensének, hogy a nála hiányzó – más – szolgáltatás mely könyvtárban érhető el. A diverzifikált könyvtárak rendszerintegrációja tehát előfeltétele magának a diverzifikálásnak is. Ezért a harmadik funkcionális tulajdonság: *garantált minőségű és összetételű szolgáltatások nyújtása, a diverzifikálás és az integráció*.

1.4 A könyvtári autonómia a vállalt szolgáltatások teljesítésében és a garantált kooperációban, integrációban fog megnyilvánulni. Egy könyvtár néhány szolgáltatás és jelentős számú kooperáció. A kooperáció lehet passzív (valaminek az átvétele), lehet kölcsönösen aktív (valakinek valamit közösen állítanak elő vagy szolgáltatnak), s lehet egyszerűen transzfert biztosító (megmondom, mit hol lehet kapni a partnereknél). A kooperáció nem csupán azonos hatáskörű („rangú”) könyvtárak között valósul meg, sőt: keretében inkább jellemző egy szűkebb kör nagymértékű felelősségvállalása, melynek révén mások (sokak) számára hasznosítható szolgáltatáskínálat áll elő, melyet valóban széles körben „forgalmaznak”. Itt lép be a szakmai köznyelvben „központi szolgáltatások” címszó alá

rendelt funkció. Ezt demisztifikálni kell: egyrészt ugyanis túl szűk körű a ma használt terminus megszokott tartalma (jószerivel csak az Országos Széchényi Könyvtár néhány szolgáltatására vonatkozik), másrészt maga a kifejezés is torzító, hisz központi szolgáltatás lehet egy városban a városi központi könyvtár ellátó tevékenysége is.

Korábban is javasolták már többen az országos szolgáltatás kifejezés elterjesztését, illetve azt, hogy ne egyedül a nemzeti könyvtár legyen letéteményese a szolgáltatásoknak. Sok-sok országos szolgáltatás kell egy valóban jól működő rendszerhez, s ezeknek nagyobb hányada versenyeztetés tárgya kell, hogy legyen. Példával: a köteles példányok országos gyűjtése + elosztása bizonyára az OSZK feladata marad (eminens érdekeltsége okán), ám jó pár továbbképzési stb. szolgáltatás – meghatározott időre – bízást pályázat útján találhat gazdára.

A kooperáció nem csupán jó szándék és érdekeltség függvénye: mozdítható erőforrás kell hozzá. Friss példa: a debreceni egyetemi könyvtár főigazgatójának nincs ahhoz félmilliója, hogy egy igen előnyös együttműködés részese lehessen (úgy kell ezt „összekoldulnia” kis tételekből). Így a negyedik tulajdonság: *sokféle kooperációra legyen készség és lehetőség.*

1.5 Várhatóan a magyar társadalom 10-15%-a huzamosan munkanélküli marad (Írország, Portugália, Görögország EU-tagsága mint „előkép” sem ígér jobbat), legalább egyharmada súlyos anyagi-létfeltételi gondokkal küzd majd. Az iskola melletti legkiterjedtebb hazai intézményrendszer, a könyvtár ilyen össztársadalmi gond iránt nem közömbös, nem is lehet az. Nehéz persze úgy fogalmazni, hogy az iskola és a könyvtár együtt szolgálja az esélyegyenlőséget, mikor ehhez igen szerény lehetőségei vannak. Mégis: a humanitárius szemléletmód, a „szociális érzékenység” nélkül ma nem minősülhet „a” könyvtár könyvtárnak. Ebből következik az ötödik tulajdonság: *a könyvtár igyekszik segíteni a hátrányos helyzetűeken, nonprofit szervezetként járul hozzá a humanitárius gondok enyhítéséhez.*

2. Könyvtári rendszer és állami szerepvállalás

Előre kell bocsátani, hogy e témakör szorosan összefügg a következővel, amely a finanszírozás általános szerkezetével és forrásaival foglalkozik. Mivel az állami szerepvállalás módja és mértéke az államháztartás tervezett reformja következtében „sokismeretlenes egyenlet”, egyelőre csak a nyugati minták elemzése alapján lehet jövőendő alakulását „megsaccolni”.

Egy 1996. április 18-án publikált inflációs adat-sort összegezve megállapítható, hogy az infláció

1985–1995 közt csaknem 620%-os volt. Közismert, hogy a dokumentumárak ennél jobban emelkedtek.

A TEKE szerint pl. a tanácsi/önkormányzati könyvtárak 1985-ben kerekítve 100 millió Ft-ért gyarapítottak 1,9 millió kötetet, 1994-ben pedig 467 millió Ft-ért 1,2 milliót (az 1,2 millió saját becslés). A gyarapítási keret növekedése elmaradt az infláció mértékétől, s így a gyarapított (vásárolt) kötetek száma *egyharmadnál nagyobb arányban* esett vissza. E számok csupán ízelítőt adnak a könyvtári „nyomorúságra”, s alig tétélezhető fel, hogy mihamarabb pozitív tendenciák lennének várhatók.

A rideg tények – hozzávetőleges – birtokában arra a következtetésre kell jutni, hogy a központi újraelosztás könyvtári vonatkozásban a gazdasági eredmények kínosan lassú javulása miatt már az államháztartási reformot megelőzően is igencsak csökkenő tendenciájú volt. Ez azt a követelményt hangsúlyosítja, hogy a könyvtári rendszerben minden eddiginél csökkenőbb tendenciájú és értékű állami támogatással kell számolni. Vagy pontosabban azt lehet mondani, hogy most már a lehető legszorosabb értelemben kell *gazdálkodni* a kevessebbel, ha működni akarunk. Ma ugyanis ez még egyáltalán nincs így. Érhetnek bennünket, ha nem vetünk számot ezzel a lehetőséggel, összevonási-egybeszervezési „meglepetések” is. Ismét friss példa, egyelőre külföldről: a drezdai tartományi kormány egyetlen tollvonással egy nagy felsőoktatási intézménnyé vonta össze a város összes egyetemét és főiskoláját, majd ezek könyvtárát is a tartományi nemzetivel (Landesbibliothek) rendelte egy „tető” alá. Ha ilyesmi nem is várható minden magyar városban, s főként nem a fővárosban, az átfogó racionalitás kényszerítő adminisztratív intézkedések nélkül is létünk alapparancsa.

Egy szakasz erejéig nem kerülhet meg a *főváros-vidék* kérdéskör. A 120 körüli számban nyilvántartott „országos feladatkörű szakkönyvtár” 90%-a fővárosi. Feltehetően a gyarapítási keretek is jelentős budapesti szupremáciát képviselnek. Nem alakul másként a személyzeti helyzet sem. Továbbá: a 120 országos könyvtár személyzetének mintegy 20%-át (!) az OSZK foglalkoztatja, ami véleményem és a szakma általános véleménye szerint az eredmény oldaláról sincs kellően alátámasztva. Analógia: az észak-amerikai (USA + Kanada) 119 egyetemi és más tudományos könyvtárát összegző legfrissebb statisztika szerint a Library of Congress e kör személyzetének mindössze 10%-át foglalkoztatja, miközben ellátja a parlamenti könyvtár szerepét is (a kongresszusi tájékoztató részleg létszáma igen magas). Más oldalról: a harmincas évek elején a nemzeti könyvtári személyzet 60 fő körül mozgott, ugyanakkor egy egyetemi könyvtáré 15 fő volt, ami 4 : 1-

hez arány. Ma ez inkább 8 : 1-hez körül jár, ami nem önmagában, hanem az output szintjén válik megkérdőjelezhetővé. Az állami felelősségvállalás tehát egyszerre szakmai és regionális, valamint *könyvtárak-nemzeti könyvtár* kérdés is.

E kitérő után meg kell kísérelnünk az állami szerepvállalás társadalmi-szakmai preferenciáira vázlatot adni, a prioritásokat világosabban látva lehet ugyanis dönteni afelől, hogy mi lehet még állami szerepkör, mi pedig már nem.

Feltételezve, hogy az „állami szerepvállalás” kifejezés a pályázatban nem pongyola szóhasználat, vagyis nem csupán a magyar állam központi szerveinek kötelmei értendők ezen, hanem mint a magyar államhatalom szerveinek, az önkormányzatoknak a kötelmei is, úgy a kérdés (kissé szőrszálhasogató módon) ekként pontosítható: mit preferál a magyar központi államigazgatás és az az önkormányzati rendszer a könyvtári szolgáltatás terén. És kiegészítőleg: ha jól értjük az államháztartás kategóriáját, akkor a központi és az önkormányzati költségvetésen kívül ide tartozik még a két autonóm (!) biztosítási struktúra, az egészség- és nyugdíjbiztosítás is.

Ez utóbbiak nem hagyhatók el, már csak egyes szakmai téveszmék miatt sem. Friss példa ismét: egy orvosegyetemi könyvtárigazgató nyilvánosan úgy nyilatkozott, hogy az orvosi szakkönyvtárak (ideértve az egyetemieket is) csak a szakembereknek valók, az egyszerű halandó bármely idevágó igényével menjen a közművelődési könyvtárakba. Vagyis mielőbb el kell dönteni, mi számít olyan közpénznek, amely az adófizetés okán hatásának kifejtése közben is a közvé, azaz mindenkié – legalábbis elvben.

Legáltalánosabban abból kell kiindulni, hogy az alkotmányban remélhetőleg *expressis verbis* benne lesz a tájékoztatáshoz való jog, az *információs szabadság* garantált lehetősége, ami nélkül nem létezik demokrácia. Az információs szabadság – legalábbis angolszász értelmezésben – feltétlenül magába foglalja a közintézmények (költségvetésből működő intézmények) szellemi termékeinek hozzáférhetőségét, és az ezt biztosító intézményrendszert. Tágabb értelemben a tájékoztatási alapjog garantálja, hogy az állampolgár a társadalmilag fontos információkhoz hozzájusson a megfelelő csatornákon keresztül (tömegkommunikáció, könyvtár stb.). A jelenleg megismerhető hazai alkotmánykonceptió még olyannyira hatalomorientált, a modern állam lehetséges funkciói szempontjából olyannyira szűken értelmezi mondanóját, hogy kérdéses, mi és hogyan kerül bele a fenti megközelítésből.

A könyvtár sokat tehet az állampolgár információs és művelődési igényeinek kielégítése érdekében. A kérdés, e „sokat”-ból mi hárítható át a mindenkori állami költségvetésre. A kérdés egyrészt

megközelíthető az emberi életkorok, a *különbéle emberi tevékenységek* (tanulás, kutatás, szórakozás stb.) felől. Ezt nevezhetjük felhasználói típusú meghatározásnak. Másrészt a kérdés értelmezhető a könyvtár mint intézmény és a könyvtárak mint intézményrendszer felől is. Feltevésünk szerint a két metszet egymásra vetítése révén lehet a leginkább célba érni.

Tézisszinten bocsánatos bűnnek minősül – a kérdés jobb áttekinthetősége érdekében vállalt – bizonyos fokú leegyszerűsítés. Ezért csak öt tevékenységi formát – aggregált könyvtárhasználati igényt – és öt könyvtártípust rajzolunk bele az alábbi két táblázatba.

A tevékenységek:

1. általános informálódás (pl. napilapok, friss jogszabályok = INFO),
2. kikapcsolódás (pl. szórakoztató-vigasztaló olvasmányok = KIK),
3. önművelés (pl. nem iskolarendszerű önképzést szolgáló olvasás = ÖNM),
4. tanulás (= TAN),
5. kutatás-fejlesztés (= K+F).

Az öt könyvtártípus:

1. iskolai (ISK),
2. felsőfokú tanintézet könyvtára (FF),
3. szakkönyvtár (SZA),
4. közművelődési könyvtár (KÖZ),
5. nemzeti könyvtár (NK).

Az adott könyvtár és funkció összetartozásának intenzitását három skálán jelezzük.

1. nem jellemző (N),
2. „is-is”, vagyis előfordul (I),
3. specifikus a könyvtárnál (S).

A felsorolt tevékenységek jelenléte és intenzitása az egyes könyvtártípusokban „posztszoc” körülmények közepette az 1. táblázat szerint alakul.

1. táblázat

Könyvtár és funkció („posztszoc”)

Tevékenység	Könyvtártípus				
	ISK	FF	SZA	KÖZ	NK
INFO	I	I	N	S	I
KIK	I	N	N	S	N
ÖNM	S	S	I	S	I
TAN	S	S	I	I	I
K+F	N	S	S	I	S

A könyvtárak felől nézve a dolgot: a legkevesebb specifikus funkciója a szakkönyvtáraknak és a nemzeti könyvtárnak van (1-1 „S”). Közepes az iskolai könyvtár (2 „S”), míg a felsőfokú tanintézet könyvtára és a közművelődési könyvtár esetében 3-3 speciális funkció állapítható meg. A legzártabb funkciójú a szakkönyvtár (2 „N”) és a nemzeti könyvtár (1 „N” és 3 „I”), míg a legnyitottabb a

közművelődési könyvtár (nincs „N”, s két „I” járul a speciális funkciókhoz). Az iskolai és a felsőfokú tanintézetek könyvtár ilyen megközelítésben közepűt helyezkedik el.

Ez a funkcióértékelés természetesen nem egyszer és mindenkorra szóló. Sőt: a mindenkor könyvtári szemlélet, a mindenkor kulturális politika jelentősen módosíthatja a képletet (pl. az ötvenes évek elején a nemzeti könyvtárnak is feladatává tették a legszélesebb „népművelést”, s ezért az OSZK nyaranta a Múzeum-kertben olvasói sátrakat emeltetett, s ajánló bibliográfiák tömegét állította elő).

Ma jogosan felmerülhet, hogy jobban, markánsabban profilírozzuk az egyes könyvtárak funkcióit. A szakkönyvtár zárhat az önművelés irányába, az iskolai könyvtár kivonhatja magát a kikapcsolódást szolgáló funkcióból, a felsőfokú intézeti könyvtár úgy vélheti, hogy az állampolgári informálódás legyen a közművelődési könyvtár feladata, s gondolhatja ugyanezt a nemzeti könyvtár (a mostanában bevezetett magas olvasói jegyár e felé jelent elmozdulást). Inkább hipotézis szintjén mondjuk: a kommunista típusú túlhajtott egyenlősítési politikának az felelt meg a könyvtárak funkciómeghatározásában, hogy mindenki csináljon, lásson el mindent. A mai „kemény” kapitalista korszak hangsúlyozottan és kényszerűségből is teljesítménycentrikus: most mindenki a szűkebben felfogott saját területén kívánja hozni „formáját”.

A 2. táblázat az 1. táblázat lehetséges módosításait szemlélteti a „kapitalizmus” körülményei közepette.

2. táblázat

Könyvtár és funkció („kap”)

Tevékenység	Könyvtár típus				
	ISK	FF	SZA	KÖZ	NK
INFO	N	N	N	S	N
KIK	N	N	N	S	N
ÖNM	S	S	N	S	I
TAN	S	S	N	I	I
K+F	N	S	S	N	S

Összegezve: az öt könyvtár esetében megmaradt a korábban „megítélt” tíz specifikus funkció, tízről háromra csökkent, gyakorlatilag eliminálódott az is-is, tehát a megengedett, az előforduló, a kiegészítő funkció, s ötről tizenkettőre nőtt az elzárkózó, elhatárolódó megnyilatkozás.

Három típusnál (iskolai, felsőfokú és szakkönyvtár) az „I” kiesésével megszűnt a hármasskála jelenléte, mindössze két típusnál maradt fenn a megengedés. S ami talán a legfájdalmasabb lehetne: a közművelődési könyvtárnál alább szállt a „plafon”, azaz nem lenne tevékenységében K+F típusú funkció, „szakkönyvtári” igény szint. Ha

egyszer nem marad érdemben pénz külföldi szakfolyóíratra, vagy végképp csak pár esetleges ajánlékozási akcióval kerül be az állományba külföldi könyv: nos, akkor mégiscsak ki kellene mondani, hogy nincs szakkönyvtári ellátás még a megyei könyvtárakban sem?

A fentiekben inkább csak szemléltettük, milyen irányt vehet a kemény restriktív anyagi helyzet következtében a könyvtári öndefiníció. Ezek után lépünk közelebb az állami szerepvállaláshoz.

Vizsgáljunk meg két forgatókönyvet. Az *optimista* szcenárió szerint az állam kivételesen fontos teendőjének tartja a kiművelt emberfők minél nagyobb számának biztosítását, mert ez a fejlett jövőbeli társadalom, a hatékony piacgazdaság előfeltétele. Ennek összetevői:

1. Az állami oktatáspolitiká gondoskodik arról, hogy a tanulás és önművelés irodalma minden iskolában rendelkezésre álljon, s ezen túlmenően – az életkori sajátosságok és az iskolatípus függvényében – az általános informálódást és kikapcsolódást szolgáló irodalom + sajtó jelenléte se maradjon ki a választékból.
2. A felsőfokú tanintézetek könyvtárak eredményesen segítik a tanulást és oktatást, s egyre markánsabb művelői a kutatást segítő információ- és dokumentumellátásnak is. Olvasóikat ellátják az állampolgári léthez szükséges általános információkkal.
3. A szakkönyvtárak a K+F tevékenység minőségi biztosításán kívül a tanulást és az önképzést is támogatják.
4. A közművelődési könyvtár széles profilja által a legtöbb olvasói igényt feladat körébe vonja, s ehhez rendelkezésére állnak a szükséges eszközök.
5. A nemzeti könyvtárak a sokoldalúan fejlesztett gyűjteményen túl országos szolgáltatásokkal emelik a többi könyvtár működésének hatékonyságát.
6. A könyvtárak között, illetőleg a könyvtárak és más intézménytípusok között nagy teljesítményű információs „autópályák” épülnek ki, az információs világhálózat eszközrendszere pedig olyan közszolgáltatásnak minősül, mint az általános orvosi ellátás, az alapiskola, a közlekedés, a csatornázás stb.
7. A könyvtárak kipróbált, garantált minőségű célszoftverekhez jutnak, közöttük gyors és olajozott információátvitel alakul ki, az országos információs szolgáltatásokat minden késedelem nélkül az „isten háta mögött” is elérni lehet.
8. A nemzeti szellemi vagyon (dokumentumok és részeik stb.) számítógépes bibliografizálása teljes körűvé és mindenki által hozzáférhetővé válik; a termék részei átvehető, leolvashatók vagy áttölthetők lesznek.

9. Országos szinten minden érdemi-elismert szakterület vonatkozásában naprakész és mély betekintést nyújtó információs adatbázisok léteznek garantáltan és megfizethető áron (havi előfizetési díj stb.).
10. Megvalósul a könyvtári szakszemélyzet rendszeres és átfogó továbbképzési rendszere (minden érdemi munkatárs évente egy-egy hét, ötévente 1–5 hónap továbbképzésben részesülhet).
11. Megyei ellátórendszerek működnek a kistérségek könyvtári ellátásának garantálására.
12. Az országos könyvtárpolitika jelentős központi fejlesztési alappal segíti elő az aktuális teendők igényes és széles körű megvalósítását.

E tizenkét pont érvényesítése természetesen nem kizárólagos állami kötelezettségvállalás. E tekintetben fokozatok érvényesíthetők: például teljesen állami feladat az 1–2., 5–8. és a 10. pont. Részlegesen vállalja magára az állam a 3. és a 9. pont alattiak megvalósítását. (Pontosítás: „nemzeti” könyvtárként kezelve itt a legfontosabb 3–4 országos szakkönyvtárat, minthogy velük együttesen valósul meg a szakterületi lefedés minden irányban! Ezek között: az MTA Könyvtára, OMK, OPMK, míg a többi „országosnak” nevezett esetben már vitatható lenne az idesorolás.) A 11–12. pont alattiak megléte a szcenárió „sine qua non”-ja.

Egy kevésbé *optimista* – vagyis realista – peszsimista – szcenárió keretei:

1. Az iskolai könyvtár biztosítja a legfontosabb (kötelező) irodalom hozzáférését, s pl. ötezer lélek alatt egyben a település „közművelődési könyvtára” is.
2. A felsőfokú könyvtárak elősegítik a tanulást – nem díjtalanul –, s részleges finanszírozói a K+F igényű dokumentum- és információvagyonnak (a másik részfinanszírozó az egyetemi kutatási projektek kerete, a doktoranduszprogram, a külső – fizetőképes – felhasználó). Itt a könyvtár típus lehetséges funkciói egy részén nyílt versenyhelyzetben csinál valamit, ha képes rá, ha képes az anyagi háttérrel kiegészítőleg legalább biztosítani – nem költségvetési forrásból.
3. A szakkönyvtár a profitorientált piaci szféra egyértelmű része: ide csak külön jogosítvánnyal van belépése az egyszerű „halandónak”.
4. A közművelődési könyvtár a helyben olvasás szintjén biztosítja a legszélesebb hozzáférést mindenkinek a nemzeti információvagyonhoz, míg a kölcsönzés és egyéb szolgáltatások térítése már piaci viszonyok szerint rendeződik.
5. A nemzeti könyvtár(ak) hasonlóképpen a nemzeti gyűjtemények helyben használatát kínálják a felhasználóknak, míg többi szolgál-

tatásuk erős piaci versenyben létezik (vagy hal el).

- 6–7. Az infosztráda fiók- és szoftverrendszere piaci árért használatos.
 - 8–9. Lásd az 5. pontot.
 10. A továbbképzési szolgáltatás térítéses, versenyhelyzetben működik.
 11. Nincs megyei ellátás.
 12. A központi fejlesztési alap inkább névleges, kedvcsináló, figyelemorientáló, semmint valódi megvalósítást elősegítő eszköz.
- Összefoglalva ezt az utóbbi képletet:
- az iskolai oktatás tanszükségletét helyben olvasás szintjén a könyvtár fedezi;
 - a közművelődési könyvtár ugyanezt biztosítja ingyenesen a teljes hazai dokumentumtermés érdemi része tekintetében, többi szolgáltatása térítéses;
 - a felsőoktatási könyvtárak az oktatás szakdokumentumait szolgáltatják a szűkebb egyetemi polgárságnak, a kölcsönzés és minden egyéb szolgáltatás differenciáltan térítéses;
 - a nemzeti könyvtár a hazai hungarikakincs muzeális gyűjteménye, ezenfelül a könyvtári rendszernek több szolgáltatást kínál – differenciált térítésért –, s ugyanez áll a nemzeti (országos) szakkönyvtárakra;
 - a könyvtári rendszer fejlesztése, az országos ellátás központi finanszírozási forrásai korlátozottak, a szakmai továbbképzés piacosított változatban létezik.

E változatnak is van „rendszer”-jellege, bár inkább csak azon a szinten, hogy mit nem lehet – állampolgári jogon vagy ingyenesen – elvárni az egyes könyvtár típusoktól. Olyan túlélést eredményez, melynek következtében pár évtized (20–30 év) alatt a kérdés magától megoldódik: a könyvtári hálózat kimúlik, az érdemi információs szolgáltatásokat a piacorientált cégek veszik kezükbe, s ezek szolgáltatásait az elit meg tudja fizetni. Enyhébb formájában: iskolai könyvtárak talán még lesznek...

Az exponálás talán túl élesnek tűnhet, de itt nem lehet célunk az elringatás.

Lehet még egy más megközelítés is. A kulturális kormányzat nem tudja érdemben finanszírozni a könyvtárakat és más kulturális-művészeti alrendszereket sem, viszont minden területen igyekszik megragadni egy-egy (maximum két!) döntő „láncszemet”, hogy a megújításnak mégis maradjon esélye.

A kérdés: ilyen szcenárió esetén mi lenne a könyvtári rendszer szalmaszála? A gyűjtemény, eszközrendszer (épület, számítógép stb.), könyvtáros, szolgáltatás, olvasói igényismeret-e? Hajlana rá, hogy a könyvtáros elit legyen a meghatározó befektetés célja (könyvtároshallgatók nyugati képzésre küldése egy-egy évre, leendő és gyakor-

ló könyvtári vezetőknek 3-4 évente 1-2 hónapnyi nyugati tapasztalatcsere stb.). Ha lehet második „szalmaszál” is, akkor ezzel minden évben egypár attraktív szolgáltatás meghonosítását kellene elősegíteni. Emellett még lehetne – a mainál sokkalta jobban – a kulturális kormányzatnak kommunikációsegítő funkciója: összehozni balatoni, hegyvidéki üdülőkbe egy-egy hétre 20-20 könyvtárost és kiadót, könyvtárost és számítógépes szakembert, könyvtárost és (horribile dictu) politikust, könyvtárost és más közgyűjteményi szakembert, könyvtárost és újságírókat stb., stb. Néha a könyvtáros világ „süketember”-effektust mutat: egymásnak kiabálnak, egymásra haragszunk, s fel sem fogjuk, mi történik más házatáján (kiadók összeomlanak, színházakat bezárnak, privatizálással eldeformálnak újságot stb.). Nem egyedül a könyvtári világ szenved az átrendeződés, a leépülés gondjaitól, küzd zavaraiival.

3. Az intézményrendszer jövője és a finanszírozás

„In hoc signo” az alábbi korántsem könnyű kérdésekről kell szólni:

3.1 A pályázati kiírás a „könyvtári intézményrendszer szerkezetének átalakítása” és a „finanszírozás kérdéseinek megoldása” dolgában vár elképzeléseket. A dolgozat korábbi fejezeteiben folyton ezekről – is – volt szó. Távirati stílusban summázatok így adható meg: lesznek könyvtárak; a mai széttagolt-elaprózódott „rendszernek” nincs jövője; működőképes, garantált minőségű szolgáltatások válnak meghatározóan fontosakká, nem pedig az egyedi intézmény, gyűjtemény, rak-tár, állvány, polc.

Az állampolgár oldaláról: az ország bármely pontján fizikai közelségben vagy kommunikációs csatorna közvetítésével leadott rendelésére egy napon belül jusson hozzá a szükséges információhoz, szöveghez, médiumhoz. Az intézményi rendszer oldaláról: legyen minden létező könyvtári intézmény valós kommunikációs hálózatra fűzve (számítógép, fax stb.), és a strukturált, diverzifikált egységek valós integrációjának köszönhetően az igényt jelző szignálok késedelem nélkül oda jussanak el, ahol biztos a kielégítés, leggyorsabb a célba juttatás, az összehasonlíthatóan legkisebb ráfordítás mellett. Eredmény + gyorsaság + financiai hatékonyság hármasa adja ki a kívánt outputot.

Becslésszerűen a könyvtári tevékenység ma még 95%-a garantált pénzalapokra épül, még ha e „garantálás” felettébb viszonylagos is (elvonás év közben, gyors infláció – ellentételezés nélkül stb.).

A „jövőkép” egy többcsatornás finanszírozás felé való kényszerű haladást mutat. Lehet, hogy sok esetben a garantált pénzügyi forrás részaránya 60–70% közé fog visszacsúszni. Távoli analógia-

ként: a két világháború közötti hazai egyetemi könyvtárak „dologi” (a gyarapítást is felölelő) költségvetésében a diákság beiratkozási díjából való részesedés elérte az 50%-ot! Másik analógia: egy másfél órás mozielőadáshoz a jegy ára 200–300 Ft, egy átlagos könyv árának mintegy harmada. Elképzelhető, hogy a könyvkölcsönzésért éves szinten egy könyv átlagárát kérje a könyvtár „használati” díjként. Egy könyv árérték lehet kölcsönözni 30-at, százat. Ez a megközelítés, tehát hogy az adott könyvtári intézmény maga hozza össze a konkrét klientúra filléreiből működési költségeinek nem csekély részét, akkor lehet indokolt, ha ez általánossá válik a hazai kultúrában. Ha ugyanis a színházjegy pl. 60–70%-ban állami dotáció – annak a pár ezer embernek juttatva, aki él vele –, akkor más területen nehéz lesz markánsan piacoltani. Ennek ellenére szerintem, bár egyáltalán nem akarjuk: rá fogunk kényszerülni erre a „hoci-nesse” irányra.

Egyet nem szabad hagyni, nevezetesen hogy teljesen lemerevedjenek az intézmények, és ne maradjon a költségvetésben és az egyéb bevételekből legalább 4-5%-nyi „szabadon” bevethető, új szolgáltatásra, új termékre fordítható keret. Ennek érdekében még az „ördöggel” is szövetkezni kell...

3.2 A központi könyvtárpolitika hatásköre az alábbi intézményekre terjedjen ki:

- országos (nemzeti) könyvtárak, illetve hálózati központok (utóbbi példája: OPKM az iskolaiak viszonylatában [5-6]);
- a kialakuló 8-10-15 felsőoktatási szövetség könyvtári rendszere(i);
- a fővárosi és megyei közművelődési könyvtárak (20);

vagyis összesen 35-40 intézmény.

A központi könyvtárpolitika az alábbi szolgáltatásokat tartsa szem előtt:

- az országos számítógépes hálózat folyamatos fejlesztése és földrajzi preferenciájú továbbfejlesztése;
- a nemzeti impresszumra vonatkozó adatbázisok továbbhasznosítható válfajai;
- lelőhely-adatbázisok gondozása;
- kistéleplések ellátórendszerei;
- a könyvtári nyilvánosság fórumainak működése (nem irányítása, de a lehetőség zavartalan meglétének garantálása!);
- könyvtári továbbképzés (részleges anyagi támogatása);
- a könyvtári fejlesztési alap léte, erősítése;
- könyvtári normatívák, a szükséges jogszabályok megalkotása.

Ráadás: ha nem is most, de 10 éves perspektívában el kell indítani egy olyan könyvtárápítási programot, amely a szóban forgó 35-40 könyvtár tisztas elhelyezését biztosítani tudja. A 35-40-ból

ma talán 8-10 elfogadható, illetve igényes (ezek is főként megyei közművelődési könyvtárak).

3.3 A 3.2 pontban nem érintett könyvtárak és szolgáltatások köre a helyi – önkormányzati – intézményi autonómia dolga. Egy területet eddig egyáltalán nem érintettünk: az egyházi gyűjtemények létét és gondozásukat. Egyelőre úgy tűnik, a magyar állam az egyházi kapcsolatrendszerrel globálisan és összességében kívánja kezelni, így a központi könyvtárpolitika sem kívánja majd „kivenni” az egyházi könyvtárakat természetes környezetükből. Viszont állandóan nyitva kell hagyni a lehetőséget, hogy a projektekhez és a közös vállalkozásokhoz ezek a könyvtárak önként csatlakozzanak.

A nem „országos fontosságú” és nem egyházi gyűjtemények száma a jövőben is bizonyára el fogja érni az egy-két-három ezret: mindezek problematikája nem lehet közömbös a könyvtári világ számára. Az új fejlemények, a megoldásra váró gondok, a felbukkanó értelmes elképzelések stb. „közzététele” a jól működő könyvtári nyilvánosság (sajtó, egyesületek, nyilvános fórumok stb.) színterein múlik. Ha a harminc „országos” könyvtár köré működőképesen még kiépül és megerősödik 200-250 városi, magánegyetemi, egyházi gyűjtemény, amely a maga „holdudvarában” eredményes közvetítő is tud lenni: akkor már lesz magyarországi könyvtári hálózat.

3.4 Nem lehet eléggé elítélően nyilatkozni a hiányos és sokszor (inkább: minduntalan) ellentmondásoktól terhes könyvtári statisztikáról. Márpedig helytálló, pontos adatokkal operáló statisztika híján vaksötétben fogunk tapogatózni. Ma ahány adat, annyiféleképpen értelmezhető, ráadásul egyik intézménytípusról ezt, másikról meg azt lehet „megtudni”. Ez kifejezetten nemzeti könyvtári feladat. Az OSZK lássa el a dolgát.

4. Kodifikációs munka – alapozás

E címen hadd szóljak a következőkről:

4.1 Egy mondat is elég arról, hogy a köteles példányok ügyének újraszabályozását *végre* le kellene már zárni. Nem is érthető, hogy e tekintetben mi a probléma, ha csak az nem, hogy mindenki szeretne legalább annyi köteles példányt, mint amennyi eddig volt. Ez aligha sikerül.

4.2 A szűkebben vett könyvtári jogszabályalkotás viszont alaposabb és körültekintőbb megfontolást igényel. Itt nem véletlen, hogy a szakma sem tud igazán konszenzusos koncepcióval előállni. Koncepciók vannak, de nincs koncepció.

Leegyszerűsítve: *egyik koncepció* azt sugallja, hogy a létünk a *minél részletesebb* előírásoktól, garanciális vállalásoktól stb. függ. A *másik* tábor viszont úgy vélekedik, hogy minden mozog, panthárei, az informatika gyökeresen átalakítja a viszo-

nyokat, struktúrákat és szolgáltatásokat, tehát *nem kell „örökké érvényes” arany szabályokat szülni, melyek azután heteken-hónapokon belül elavulnak*. Sőt: egy normatív törvényszöveg még árthat is, mondja e tábor, hisz avuló dolgokat konzervál.

Valószínűleg mindkét megközelítésnek van valóságtartalma, s ugyanakkor mindkettő túloz, pontosabban egy bizonyos könyvtári (rész- vagy csoport-) érdeket stilizál általános könyvtári érdeké.

Az mindenesetre megfontolandó, hogy a *hatályban lévő tvr. sem nem védett ki, sem nem akadályozott* meg nemszeretem változásokat. S az is megfontolandó, hogy általános gazdasági-társadalmi tendenciák ellenében aligha segít a jog, a jogi „malaszt”. Lehet úgy fogalmazni, hogy működőképes könyvtári „törvényt” szeretnénk. Az idézőjel csak annak szól, hogy előbb a leendő jogszabály szintjéről is döntenünk kell, vagy fordítva: a mondanó érdemi mivolta diktálhatja a jogszabály fajsúlyosságát. A működőképes jelző pedig arra utal, hogy a jogi normák konformak legyenek a fennálló viszonyokkal.

Melyek is ezek a viszonyok? Demokrácia van, pluralista társadalomban kell eligazodnunk. A gazdasági érdekvizonyok, a pénzösszegek sok tekintetben döntő meghatározók, s még inkább azok egy tökeszegény társadalomban. Az emberi lehetőségek élesen differenciáltak, az anyagi lét (és jólét) diametrálisan változtathatja meg az egyes társadalmi rétegek szükségleteit, igényeit, elvárásait, fogyasztási szokásait, sőt erkölcsseit. A közpénzt osztogató állam, jóllehet a nyugati demokráciában is a GDP 45-50%-át osztja el újra, állandó pénzzavarban van, a közszolgáltatások finanszírozása, „támogatása” fölött ott lebeg Damoklesz kardja. Ráadásul az állam is, a vezető elit is – minthogy politikáját négyévente a választásokon „el kell adnia” – szereti, ahogy mondják, a „sikersztorit”, azaz olyan szolgáltatást igyekszik finanszírozásának vezetéken át éltetni, amely működőképes, eredményes, jó visszhangot kelt a széles közvéleményben és a „fogyasztók” között. Azt tudjuk, hogy a mai magyar GDP 15-20%-kal marad el a 10-15 év előttről, azt pedig érzékeljük, hogy a könyvtári világ miként sodródik ki a sohasem volt centrumból, de mindenesetre korábbi viszonylag jobb szintjéről, de azt nem tudjuk, senki nem tudja, meddig és milyen mértékig folytatódik e sodródás.

A működő jogszabály a legfontosabb teendőket és garanciákat összegezheti. A fentiekben két „tábort” különböztettünk meg a kodifikáció esélyét szemlélve. Ennél is nagyobb baj, hogy a szakma olyannyira fragmentált, hogy nincs olyan szakmai „centruma”, amely jó irányban magával vonzaná legalább a relatív többséget. Ennek egyaránt vannak szervezeti és személyi tényezői. Nem önma-

gával e jelenséggel kell itt foglalkoznunk (azaz hogy miért tudott valamikor minisztérium, tanszék, nemzeti könyvtár vagy KMK „centrum” lenni, s miért nem képes erre ma), de ebből az is következik, s itt ez a fontos, hogy így a diffúz környezetben jóval nehezebb konstruktív eszméket – új elgondolásokat – népszerűvé tenni. A sok-sok külső tényező mellett az is bémíthatja a kodifikációt, hogy a szakma is képtelen nagy vállalkozásokra, közös ügyek sikerre vitelét célzó összefogásokra.

4.3 Könyvtári jogszabály, könyvtári törvény csak egyes számban lehetséges. Kizárt, hogy egy túlszűfolt programú parlament foglalkozzon valamiféle általában vett könyvtári törvénnyel, azután a közművelődési könyvtárak törvényével, majd még a nemzeti könyvtári törvénnyel is. Ha pedig egy könyvtári törvény lesz (ha lesz), akkor annak bizonyára általános szinten kell mozognia. A törvényi szint mellett szól még nyomós érvként, hogy az önkormányzati fenntartásban tevékenykedő közművelődési könyvtárakra vonatkozóan bizonyára nem lenne elégséges egy minisztériumi szintű jogszabály. Csak törvény írhat elő nekik feladatokat, s rendelhet hozzá e feladatokhoz finanszírozási hátteret.

Korábban már érintettük azt a kérdést, hogy a (pénzügyi, jogi stb.) szabályozás az intézményből vagy a szolgáltatásra váró állampolgárokból induljon-e ki. Mindkettőnek látszanak előnyei, de vannak hátrányai is. Az intézménycentrikus jogszabály inkább megnyugtató a szakma számára, hisz így a szabályok *többsékevésbé változatlan struktúrát* képeznek majd le. De ennek az az ára, hogy a szakmai intézményrendszer virtuálisan eltávolodik a valódi feladattól, attól, hogy a lakosság minél nagyobb hányadát minél jobb színvonalon lássa el. Emiatt aztán végső soron és hosszabb távon a rendszer legitimitása is gyöngül, s fennáll a színvonalbeli visszaesés veszélye is. Míg a felhasználócentrikus kodifikációs szemlélet egy olyan időszakban húzhatja ki a talajt a szakma döntő része alól, amikor a gazdasági feltételek rendkívül előnytelenek. Egy átfogó intézményi reform, például egy jelentős mértékű „privatizációs” eltolódás ma azt hozhatná magával, hogy a máris csekély könyvtári kiadások még tovább zsugorodnának. Ha jól sikerül egy könyvtári törvénykonceptió, akkor a két veszély és ugyancsak kétirányú előny valamiféle harmonizálása nem látszik megoldhatatlannak.

4.4 Az alkotmány remélhetőleg – mégiscsak – tartalmazni fogja az információhoz, a művelődéshez, a szabadidő értelmes eltöltéséhez való jogot. A könyvtári szolgáltatások ezek megvalósulását segítik elő.

A könyvtári törvénynek bármilyen fenntartású könyvtári gyűjteményekre ki kellene terjednie.

Ezen belül lehetnek és lesznek hangsúlybeli különbségek. Az egyházi stb. fenntartású könyvtáraknál valószínűleg csak két szabály kívánatos: a nemzeti kulturális örökség megőrzése mint kötelezettség, s a könyvtári ellátás szélesebb rendszerehez való kapcsolódás mint opció, mint lehetőség. A könyvtári törvény érdemben az állami költségvetésből közvetlenül vagy a (települési, egészség- és nyugdíjbiztosítási) önkormányzatokon keresztül támogatott könyvtárak működését szabályozhatja. Eldöntendő kérdés, meg kell-e tételesen határozni, mi a könyvtár, vagy milyen paraméterek megléte esetén vélemezhető, hogy egy „gyűjtemény” könyvtárnak minősül.

Ha szélesebb körű *pályáztatási finanszírozás* lépne életbe, akkor feltétlenül célszerű ilyen meghatározáson gondolkodni (pl. a Soros-alapítvány legújabb iskolai könyvtári pályázata feltételnek írja elő a minimum 30 m² alapterületet, és a szakképzett, főfoglalkozású könyvtárost). Mégis itt az a lényegesebb, hogy könyvtár ide, könyvtár oda, az *állampolgár számára garantálni kell* bizonyos alapvető könyvtári szolgáltatásokat. Az pedig e garanciából vezethető le, hogy milyen úton-módon, milyen szervezeti-személyi háttérrel.

Az állampolgárok szintjén garantálható (garantálandó) szolgáltatások körébe az alábbiak sorolhatók:

- A magyarországi kiadványok és a bennük foglalt információk rendelkezésre bocsátása – elvben teljeskörűen. A gyakorlatban minisztériumi jogszabály szolgálhat e fő feladat specifikálására (milyen tartalmú, mikor született dokumentum, illetve mennyire ingyenes vagy térítésszerű szolgáltatás). Az az egy biztos, hogy a magyar nemzethez tartozó polgárok számára e tétel megvalósítását garantálni kell.
- A szakmához, foglalkozáshoz szükséges, a tanulást és önképzést elősegítő kiadványok és információk rendelkezésre bocsátása – túlnyomórészt térítéssel.
- A könyvtárak, információs intézmények és hazai adatbázisok használatát célzó információk rendelkezésre bocsátása.

E három – eltérő mértékben ingyenes vagy térítésszerű – szolgáltatás az *egész hazai intézményi rendszer* funkciója, tehát a bárhol működő könyvtár meg kell, hogy találja a felmerülő igény legjobb kielégítésének adekvát intézményi partnerét. Nem autarkia lesz, rendszer szükséges.

Az intézményrendszer ezeken kívül ellát további feladatokat. Így garantálja:

- a rá bízott nemzeti kulturális örökség megőrzését;
- a hazai impresszumú kiadványok hiánytalan bibliográfiai számbavételét, e számbavétel eredményének rendszerbeli átvételét, továbbá külföldre történő szolgáltatását;

- a szubregionális, kontinentális vagy világméretű könyvtári-információs együttműködésben való, nemzetközi megállapodásokban vállalt feladatok teljesítését;
- a könyvtári intézményrendszer munkatársainak rendszeres és folyamatos továbbképzését;
- a társadalom politikai, gazdasági, tudományos és kulturális alrendszereivel való együttműködést;
- a könyvtári intézményrendszerről történő tájékoztatást (statisztikai adatok, marketing stb.).

4.5 A könyvtári intézményrendszer nem lehet meg verseny nélkül, ebből következően nem eleve, egyszer s mindenkorra elrendelt struktúrában működik, nem monohierarchikus. Ellenkezőleg: keretében a feladatok és teljesítmények mentén állandó a változás, az átrendeződés.

Az országosan fontos könyvtárak – körükbe sorolhatók az „országos” vagy nemzeti könyvtárak – fenntartói felügyelete nem nélkülözheti a felhasználói visszacsatolást. Olyan felügyelőbizottságok működtetése célszerű, amelyek a társadalmilag hasznos és kívánt irányba segítik elő egy-egy intézmény és az egész rendszer tevékenységének alakítását.

Az országos szolgáltatások szintén megérdemelnének egyenként vagy összességükben egy ilyen felügyelőbizottságot. Itt az összetétel döntően a közvetlenül érdekelt könyvtárak képviselőiből adódna ki.

III. Összegzés helyett

Nem lehet kétséges, hogy a könyvtár mint sajátos intézmény a jövőben is folytatja működését. Ezzel párhuzamosan nem vitatható, hogy ismét nagy átalakulás elébe néz. Létezésében talán minden eddiginél nagyobb változás jön. Érezzük közeledtét.

A megbízhatóan funkcionáló demokratikus társadalom pluralista viszonyokra, eredményes gazdasági tevékenységre, toleráns, mások iránt érzé-

keny polgárok együttélésére épül. Ehhez sok információ kell. A szükséges informáltság biztosítása érdekében sokat tehet a könyvtár.

A könyvtárnak „törvényes házasságra” kell lépnie a komputeres technikával, mert a jövőben számítógép nélkül legfeljebb könyvmúzeum lehet, nem élő gyűjtemény. A számítógép az emberi szellem termékeinek gazdag választéka nélkül csak profittermelő vagy manipuláló drog. Sok érték, sok információ, és a gyors, gusztusos találás: e kettő együtt teheti ki a jövő könyvtári-információs intézményét.

Egy ilyen fejlődés csírái szemmel láthatóak, bár szárbá szökkenésük esélyei nem garantáltak, nem veszélytelenek, s bizonyára nem fogják önmagukban a boldog végkifejletet megteremteni.

A jövő könyvtári-információs intézménye pénz „vállalkozás”: ha eredményes, a döntéshozók közpénzből is hajlandók a tetemes ráfordítások vállalására. De meglehet, hogy ádáz piaci verseny indul a profittermelő közeg előrenyomulása és kérelhetetlensége következtében. Az biztos – akár így, akár úgy –, hogy a könyvtárnak a mainál nagyságrenddel nagyobb költségérzékenységgel, bevételi képességgel kell rendelkeznie. Most a legfontosabb, egyszersmind a legnehezebb „mutatványra”, a „Münchausen-effektus” megvalósítására kell felkészülni. Ha a könyvtáros saját üstökénél fogva, Münchausenként ki tudja magát rántani a jelen mocsarából, ha képes a minden korábbinál gyorsabb és céltudatosabb mentalitásbeli, munkavégzési és teljesítményorientáltsági korrekciókra, akkor van esélye. Ha viszont nem ismeri fel a kor jeleit, akkor kisodródása, eljelentéktelenedése feltartóztathatatlan lesz. Annak is és ennek is észleljük megnyilvánulásait. Summa summarum: ha a könyvtáros feladattudata beér, ha a könyvtárak képesek együttműködni egymással, akkor lesz könyvtári rendszer, s ha lesz rendszer, akkor „a” könyvtár mint intézmény sem esélytelen a túlélésre.

Beérkezett: 1996. VII. 5-én.

OMIKK FORDÍTÓ IRODA

1088 Budapest, Múzeum u. 17.
Telefon: 138-2874 Fax: 138-4924

- MŰSZAKI FORDÍTÁS, LEKTORÁLÁS
- TOLMÁCSOLÁS, SZÖVEGSZERKESZTÉS
- SZAKIRODALOM BESZERZÉS
- 30 NYELV, ORSZÁGOS HÁLÓZAT, REÁLIS ÁRAK

Álláshirdetés

Az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár osztályvezetőt keres *kiadványbeszerző és feldolgozó osztályára*. Feltétel: szakirányú egyetemi végzettség, az angol nyelv tárgyalási és levelezési szintű ismerete, többéves gyarapítási és/vagy feldolgozó könyvtárosi, valamint lehetőleg vezetői gyakorlat. További felvilágosítás: az Országos Műszaki Könyvtár titkársága (VIII., Múzeum u. 17.), tel.: 138-4837. Jelentkezés csak életrajzzal.